

MAGYAR NYELVŐR

148. ÉVF. * 2024. JANUÁR–MÁRCIUS * 1. SZÁM

„A NYELVÉSZEK NEM VONULHATNAK EL” ADAMIKNÉ JÁSZÓ ANNÁT KÉRDEZI BALÁZS GÉZA

Adamikné dr. Jászó Anna az MTA doktora, az ELTE egyetemi tanára, jelenleg professor emeritusa. Kilenc évig tanított gimnáziumban, majd évtizedeken át részt vett a tanító- és tanárképzésben, valamint a nyelvtudományi doktori

Adamikné Jászó Anna (családi album)

képzésben. Tudományos munkássága a leíró és a történeti nyelvészet mellett elsősorban az anyanyelvi nevelésre, azon belül kiemelten az olvasástanításra, az olvasástanítás módszereire, történetére, a retorikára vonatkozik. Több évtizede a Magyar Nyelvőr szerkesztőbizottsági tagja, 25 éven át szerkesztette a Magyaritanítás című folyóiratot. 1999-ben elindítója és 2011-ig fő szervezője volt az országos Kossuth-szónokversenynek, amely ösztönzést adott a hazai retorikának: mintájára középiskolai, helyi, területi versenyek indultak. Négy gyermek édesanyja, tizenegy unokája és egy dédunokája is van. Sok évtizedes tudományos és iskolateremtő munkássága elismeréseként 2023. november 11-én

a Nemzeti Színházban, a magyar nyelv napjához kapcsolódó ünnepségen ő kapta meg az első Magyaritanár-életműdíjat.

Úgy tudom, hogy valamennyi iskolatípusban tanítottál, ráadásul szeretettel, szívesen, eredményesen, és amennyire tudom, felmenő rendszerben: kezdve az általános iskolával, folytatva a középiskolával, majd a tanító- és tanárképzővel, végül az egyetemmel, ahol ráadásul doktoranduszok sorát juttattad el a PhD-fokozatig. Hogy lehet, mi kell hozzá, hogy valaki minden korosztállyal megtalálja a hangot?

Általános iskolában nem tanítottam, gimnáziumban kezdtem. Érdekesen alakult az életem: megjegyzem, soha nem „hajtottam” semmiféle állásra, mindig elfogadtam valamilyen felkérést. 1966-ban végeztem magyar–orosz szakon, de volt egy harmadik, nem tanári szakom: a finnugrisztika. Megígérték, hogy felvesznek a Nyelvtudományi Intézetbe, de végül más kapta meg az állást. Ott álltam állás nélkül a jeles diplomával, három szakkal, két gyerekekkel (harmadéves korunkban házasodtunk össze Adamik Tamással, s az egyetem után született még két gyermekünk). Augusztusban felkeresett a régi magyartanárom, az erdélyi származású Takó Tibor, akkor már a rákos-palotai Dózsa Gimnázium igazgatója, mondván, hogy elment egy kolléga, megüresedett egy hely, nekem szánja. Boldogan elfogadtam, hiszen a Dózsa a felnevelő iskolám volt 1956-tól 1960-ig. (Zárójelben jegyzem meg, hogy nagyszerű tanáraim voltak, tudniillik a forradalom után a „kültelki” Dózsa afféle büntetőtelep volt: kitűnő tanárokat száműztek ide az 56-os tevékenységük miatt. Később mindegyikük visszakerült valamilyen rangos pozícióba.) Így lettem gimnáziumi tanár, két párhuzamos osztályban magyart tanítottam, ezenkívül rám bízta az orosz tagozatot, okos és szorgalmas diákjaim voltak. Nem tudom, hogyan csináltam, de 1970-ben ledoktoráltam, disszertációm az osztják nyelv szigvai nyelvjárásának (ez tulajdonképp a Reguly-anyag) igeragozási rendszeréről szólt. A védésen Bárczi Géza megdicséرت, ezt sosem felejttem el. 1975-ben Bollókné Panyik Ilona, hajdani egyetemi társam szólt, hogy megüresedett egy hely a budai tanítóképzőben, pályázzam meg. Felvettek. 23 évig tanítottam itt nyelvtant és beszédművelést, később gyermekirodalmat is. Majd 1998-ban Grétsy László nyugdíjba ment, s szólt, pályázzam meg a helyét. Így lettem a Kazinczy utcai tanárképzőn tanszékvezető, később a főiskola integrálása után bekerültem az ELTE-re. Itt habilitáltam 2000-ben, majd 2008-ban megírtam a nagydoktori disszertációm *Az olvasás múltja és jelene* címmel. Elfogadták, az MTA doktora lettem, majd professzor, végül nyugdíjas professor emeritus. Hogyan találtam meg a hangot a tanítványaimmal? Mindig sokat készültem az órákra. A gimnáziumi órákon szerettem felolvasni, remélhetőleg megkedveltettem az irodalmat, és elszórakoztattam a gyerekeket. Később a tanítóképzőben a nyelvtant igyekeztem világosan elmagyarázni, nem volt gond sosem. A helyesírást szigorúan bevasaltam, igazat adtam elődöm, Hernádi Sándor híres mondásának: egy professzor írhat hibásan a táblára, de egy tanító soha. (Tudniillik a hiba megrögzül; a kisgyerekek – ha mást nem is – a hibát zseniálisan megjegyzik.)

Ha jól látom: a grammatikaelméletből, a magyar nyelv leírásának elméletéből indultál ki, foglalkoztál ennek történetével, következtelenségeivel (pél-

dául: A mondattani elv), majd ezt követte az olvasástanítás és a szövegértés, valamint a retorika. Kihagytam valamit?

Két fontos dolgot kihagytál. Az 1970-es években Vértes O. András szervezésében elindult az uráli nyelvészeti bibliográfia munkálata, felkért, hogy vegyek részt benne, így kapcsolatban maradtam a tudományos világgal. Azért is volt hasznos ez a tevékenység, mert végig kellett olvasnom a hazai nyelvészeti folyóiratokat. Az 1980-as évek közepe táján Benkő Loránd professzor elindította a magyar történeti grammatika munkálatait, és rám bízta az igenevek történetének feltérképezését. Gondolom azért, mert erős finnugor háttérből kellett kiindulni, s emlékezett a finnugor szakomra, meg a gimnáziumban tanultam latint, s erre is szükség volt olykor. Minden szerda délután megbeszélést tartott, mindenki elolvasta mindenkinek a fejezetét, s véleményezte. Tanulságos összefüggések voltak. El is készítettem mind a két hosszú fejezetet, *A magyar nyelv történeti nyelvtana I. és II.* kötetében olvashatók. A történeti szemlélet az oka, hogy érdekelt a tanított tantárgyaimnak a története: utánanéztem, hogyan tanították a régiek az olvasást és a nyelvtant. Ezért foglalkoztam az olvasástanítás, illetőleg az ábécék történetével; el is készült – Mészáros Istvánnal és Könyves-Tóth Lillával – *A magyar olvasástanítás története*, 1990-ben jelent meg a Tankönyvkiadónál, majd 2001-ben átdolgozva, kibővítve, illusztrálva az Osirisnál. A könyv végleges címe Vértes O. Andrástól származik.

A nyelvtantánítás története érdekesen alakult: kiderült, hogy már a 19. század vége felé a mondattan került a középpontba, leváltva a klasszikus grammatikákból örökölt rendszert, melynek témái a vonzat, az egyeztetés és a szórend voltak (ez volt az 1846-os első akadémiai nyelvtanunk felépítése). Fokozatosan csiszolódott, alakult a mondatrészek rendszerének kialakítása, a mondat-tani elemzésnek a kidolgozása. Ezeket az ismereteket foglaltuk össze Hangay Zoltánnal az 1995-ben megjelent *A nyelvi elemzések kézikönyvében*.

Kandidátusi dolgozatomat 1984-ben védtem meg, hosszú címe volt: *Az anyanyelvi tárgyak tanítása a népiskolában 1868-tól 1905-ig*. Tulajdonképpen belőle nőtt ki a két könyv: a már említett *A magyar olvasástanítás története* és *A mondattani elv és a kisnyelvtanok*. 1868 az Eötvös József-féle népiskolai törvény éve, utána hihetetlen fellendülés következett be mind a pedagógiai szakirodalomban, mind a tankönyvírásban. Nagy volt a lelkesedés, kb. harminc ábécét és kilencven (!) elemi iskolai nyelvtankönyvet publikáltak a lelkes szerzők. Kitűnőek voltak a módszertani folyóiratok, s élénk volt a szakmai-társasági élet.

Hosszú tanári pályádon milyen tapasztalatokat szereztél az olvasástanítással vagy a másik oldalról nézve az olvasni tudással kapcsolatban?

Tanítóképzős tanárként kezdtem az olvasástanítással foglalkozni. A budai képzőnek kitűnő gyakorlóiskolája volt, sokat tanultam a vezetőtanítóktól, sokat látogattuk a hallgatókkal együtt az órákat, a vizsgatanításokat. Jó kapcsolatot ápolunk a vidéki képzőkkel, különösen a kaposvárival és a bajai-
val. A kaposvári Kernya Róza szerkesztette *Az anyanyelvi nevelés módszerei* című tanítóképzős tankönyv 1996-ban jelent meg, 2016-ban ötödik kiadásánál tartott; ebben az olvasás és az írás tanítását írtam meg. Nagyon fontosak voltak a nemzetközi tapasztalatok is. 1980-ban Budapesten rendeztek egy neveléstörténeti konferenciát, ezen én is részt vettem. Utána pedig csatlakoztam a nemzetközi olvasáskonferenciákhoz. Itt ismerkedtem meg Susan Pentlinnel, egy amerikai kolléganővel, kiderült, hogy campusának Fulbright-felelőse volt, s 1986-ban felterjesztett egy Fulbright-ösztöndíjra. Rettenetesen nehezen engedtek ki, nyolc hónapos hercehurca után. Egy évet töltöttem a Central Missouri State Universityn, egy óriási, harmincezres állami egyetemen; majd az ottani dékánom visszahívott a férjemmel együtt 1991-ben még egy évre, a pennsylvaniai Millersville egyetemére. Nem tartozott a híres egyetemek közé, de a színvonalát jelezte, hogy tanítottak latint és ógörögöt, a férjem ezekhez a kurzusokhoz csatlakozott; tőlem olvasástörténetet, olvasáspszichológiát és gyermekirodalmat kértek. Mind a két egyetemen volt Magyar kultúra és élet elnevezésű, szintén kredités kurzusom. Egy érdekes epizódot mesélek el. Begyűjtöttem könyvtárközi kölcsönzéssel az angolra lefordított híres magyar regényeket, mindenki kapott egyet, amelyről be kellett számolnia. Az egyik lány a Szegény gazdagokat kapta. Egy hét múlva lelkendezve felállt, mondván, hogy ő még ilyen szép és jó könyvet nem olvasott. Ezután az egész társaság elolvasta, megrendeltek számos Jókait, és falták a könyveket! Persze nem kaptak olyan fanyalgó kritikákat, mint itthon szokásos, ők úgyszólván érintetlenek voltak az előítéletektől – és Jókai hatalmas siker volt. Tanulságos idő volt. Nem barátkoztam meg az ottani szóképes olvasástanítással, a mi hangoztató-elemző-összetevő módszerünk a szótagoltatással teljesen célszerű: rendszeres, hézagmentes és fokozatos. A szóképes olvasást az amerikaiak is bírálták (egyesek csimpánzmódszernek nevezték), de híveiket nemigen lehetett visszatéríteni a helyes útra. Tulajdonképpen arra az elméletre épül, mely szerint a hatéves gyerek még nem tud analizálni. Dehogynem tud! A kétéves gyerek még valóban nem képes erre, de ez a képessége hatéves korára kialakul. Fontos képesség az olvasás és írás megtanulásához, nem kell az írás tanítását késleltetni, párhuzamo-

san kell tanítani az olvasással. Habilitációs dolgozatom erről szólt: *A nyelvi tudatosság – language awareness – mint pszicholingvisztikai és mint alkalmazott nyelvészeti kérdés*. Nálunk is felvetették a szóképes olvasást az 1990-es évek táján, mondván, ez a modern, mert Amerikában is ez dívik. Persze a problémákat elhallgatták vagy nem is ismerték. Szerencsére nem sikerült meghonosítani.

És hogy került képbe a szövegalkotás, a fogalmazás? Hozzáteszem, hogy mindig csodáltam és nagyra értékeltem mintaszerű, választékos előadói beszédedet, ezért is hívtalak sokszor a rádióba, a Tetten ért szavakba.

Köszönöm a dicséretet. Azt hiszem, a tanárain nagyszerű előadók voltak. Akkoriban nem voltak tesztek, nem kellett ide-oda kapkodni, karikázni, színezgetni. Meghallgattuk az előadásokat, s valahogy belénk szívódtak. Persze sokat olvastunk. Gimnazista koromban beszereztem a Szerb Antal-féle irodalomtörténeteket, s igyekeztem mindazt elolvasni, amiről írt; persze ez csak részben sikerülhetett. Sok volt a memoriter is. Magyartanárunk elvárta, hogy minden versből jegyezzünk meg egy szép vagy fontos részletet, azért is, hogy tudjunk a fogalmazásokban idézetekkel bizonyítani. Akkoriban nem volt az írásbeli érettségén szöveggyűjtemény, fejből kellett idéznünk. Régen volt... Ezeket a részleteket ma is tudom. Egyik reggel idéztem az egyik fi-amnak: „Neked két hazát adott végzeted, / Nekünk csak egy – volt! az is elveszett!” Ugye, Tompa Mihály írta *A gólyához* című versében. Ők nem is hallottak Tompa Mihályról, csak azt tudja, hogy Rákospalotán van egy Tompa Mihály utca. De hogy ki volt, azt nem. Egy magyaróra a következőképpen zajlott. Az egész osztályhoz intézett kérdésekkel kezdtük, ezzel felidéztük a lecke egy-két fontos részét. Ez volt a bemelegítés. Ezután valakinek összefüggően kellett felelnie, kiállva az osztály elé. Ez a rendszer is fejlesztette mind a szóbeli, mind az írásbeli előadói készséget. Így tanultunk, s magam is így tanítottam.

Egy érdekességet megemlítek. Pásztor Bertalan, egy dunaújvárosi tanár javasolta, hogy indítsunk egy pályázatot *Fogalmazz pontosan, logikusan és szépen!* címen a Magyartanításban (25 évig szerkesztettem). A tanárok érettségi fogalmazásokat küldtek be, s kiválasztottuk, majd közöltük a legjobbakat. Érdekes volt felfedezni, hogy a diákok mennyire követték a tanáraik stílusát. Akkoriban egy fogalmazás elegendő volt arra, hogy a tanár és az érettségi elnök felmérje a gyerekek tehetségét és tudását, jó belépő volt a szóbeli vizsgához. Ezt a rendszert megszüntették, s természetesen megszűnt ez a verseny is. Az egyetemen is kitűnő előadóink voltak. Lakó György, a finnugrisztika pro-

fesszora világosan és szabatosan beszélt, hasonlóképpen később Fábrián Pál tanár úr is. Egészen biztosan tőlük is tanultam a jó beszédet.

Mi a véleményed a ma egyre gyakrabban hallott diszlexia, diszgráfia, diszkalkula stb. jelenségekről? Arra én is emlékszem, hogy iskoláskoromban volt, aki nehezebben tanult meg olvasni, de az általános iskola végén már mindenki tudott. Az pedig egészen meglepő, hogy ma a bölcsészkaron egy hallgató lobogtat egy papírt a tanár előtt, hogy ő diszlexiás, ezért neki nem lehet annyi olvasnivalót feladni, vagy diszgráfiás, ezért az írásbelit hosszabb ideig írhatja, mint a többiek...

A szótagoltató, aprólékos, hangoztató-elemző-összetevő módszerrel megtanulnak a gyerekek olvasni az első tanév végére, s a második végére kialakul a folyékony olvasás. Ha rendesen tanítanak! A 20. század elején egy lelkes tanítónő, Tomcsányiné Czukrász Róza feltalálta fonomimikát. A lényege az volt, hogy a tanítónő mesélt, a meséből kiemeltek egy hangot, s a hanghoz kézjelet társított (mint a Kodály-féle szolmizálásban – nem tudom, van-e a kettő között kapcsolat: kitűnő kutatási téma). Ezt a játékos módszert fejlesztette tovább Quint József és Drozdy Gyula. Az 1930-as évek oktatása nagyszerű volt, s ne feledkezzünk meg a Klebelsberg-féle népiskolákról sem! Ezt a rendszert sikerült leépíteni az 1950-es évek elején, a fonomimikát mint „burzsoá módszert” megszüntették, de az analitikus-szintetikus, hangoztató módszer lényegéhez szerencsére nem nyúltak.

Annak idején Gósy Máriával és Lénárd Andrással készítettünk egy módszeres, de játékosan tanító ábécéskönyvet – jó eredményt mutatott. És voltak forgalomban egyéb, ugyancsak jó ábécék is, például Hernádiné, Tolnainé programjai. (A programokat ismertettem *A magyar olvasástanítás története* című könyv végén, s az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum kiadásában megjelent egy érdekes és szép könyvem: *Az írás és az olvasás története képekben*.) A kormányzat megszüntette a sokféle programot, a jelenlegi egyetlen fenn van az interneten, meg lehet nézni. Jó tíz éve abbahagytam az ezzel való foglalkozást, mondván, hogy már megírtam mindent, amit tudtam, talán elolvassák, talán felhasználják (*Csak az ember olvas. Az olvasás tanítása és lélektana*, 2003; *Anyanyelvi nevelés az ábécétől az érettségiig*, 2002; *33 téma a szövegértő olvasás fejlesztésére*, 2004, *Az olvasás múltja és jelene*, 2006). A sok diszlexiás eset inkább tanítási probléma (az amerikaiak a „disztícsia” fogalmát is megalkották). Létezik a diszlexia, de nagyon ritka! A sok probléma inkább áldiszlexia, s orvosolható. Az oka az, hogy kihagyunk fokozatokat. Kihagyják a szótagoltatás fokozatát, a részletek aprólékos megfigyelését. A fő gond azonban az, hogy idő előtt néma olvasásra kény-

szerítik a gyerekeket. Hangos olvasással kell gyakorolni, a néma olvasás korai erőltetésekor rejtve maradhatnak hiányosságok, s nincsenek kijavítva. Ez lehet a diszlexiás egyetemista problémájának az oka. Azért rejtély, hogyan lavírozott végig a tizenkét éven.

A retorika szinte végigkísérte az oktatás egész történetét. Csak egy kis időre, 1938 és talán 2000 között Csipkerózsika-álomba süllyedt (vagyis kitették az oktatásból). Bár egy ideig mintha lett volna a helyén beszéd- és értelemgyakorlat, s ezt állítólag szerették is a diákok. Mindenesetre az 1980-as évektől a retorika föltámadt. A retorika történetének, elméletének, gyakorlatának kidolgozásában és terjesztésében fontos szereped volt. Mik voltak ennek a folyamatnak a fő állomásai, és ma hol állunk? És milyen feladatok vannak előttünk?

A beszéd- és értelemgyakorlatok (később: beszélgetés) az olvasási készség tanítását kísérő stúdium volt, az 1868-as Eötvös József által bevezetett népiskolai reform után lett iskolai stúdium. Sajnos az 1950-es években ezt is megszüntették, helyébe lépett a környezetismeret. Az olvasás tanításának óraszámával is gondok vannak. Régen mindennap volt olvasásóra, sok hangos gyakorlással, sokféle játékos megoldással. Kevés az óra, korán erőltetik a néma olvasást... A Nemzeti Alaptanterv (NAT) 2020 óta a magyar nyelv és irodalmat nem bontja fel olvasás-, írás-, nyelvtan- és fogalmazásórákra, az arányokat az iskolák maguk alakítják ki. A kerettanterv szerint nagyjából 60% az olvasás- és beszédórákra fordított idő: 7–7–5–5 + 2 szabadon felhasználható óra. A budai tanítóképző gyakorlóiskolájában úgy gondolták, hogy ez kevés, ezért 8–8–6–7 órát állapítottak meg évfolyamonként, itt mindennap van olvasásóra, de ez nem biztos, hogy mindenütt megvalósul. Idézem az 1950-es tanterv óraszámait: 11–12–14–12! Az 1956-os tanterv: 11–12–12–12. Az 1962-es: 10–10–11–11. 1973-ban ezen még nem változtattak. Látható a fokozatos csökkenés.

Néhány szó a retorikáról. 1999-ben rendeztük meg az első szónokversenyt a budai tanítóképző főiskolán. Az első díjazottak között volt Bóna Judit, jelenleg az ELTE BTK-n a doktori program vezetője. A rendezvények pontos címe „Retorikai konferencia és szónokverseny” volt, délelőtt rendeztük a tematikusan felépített sorozatba illeszkedő konferenciát, déltől kezdődött a verseny, s másnap délelőtt volt a döntő, majd a díjkiosztás. Mindegyik rendezvényről kötetet adtunk ki. A kötetek felépítése a következő: a konferencia előadásai, az év beszéde, a versenybeszédek elemzésekkel. Tizenkét kötetet szerkesztettem, majd átadtam a stafétabotot. Nagyon boldog vagyok, hogy tanítványaim folytatják a programot (az ELTE TÓK tanárai: Pölcz Ádám,

Tóth M. Zsombor, Lózsi Tamás), s már a huszadik kötet is megjelent. A versenyzők hazai és határon túli felsőfokú intézményekből jönnek. A járvány kissé visszavetette a versenyeket, de most újraélednek, sőt a Petőfi Kulturális Ügynökség Kazinczy Műhelyének és a Nemzeti Színháznak köszönhetően „újrátöltve”, azaz felfrissítve, újragondolva folytatódnak. Egyébként ezek a kötetek jó anyagot képeznek majd egy jövőbeli tudósnak, aki a régi fiatalok beszédét akarja tanulmányozni (megvannak a hangos-képes felvételek is).

A szakirodalom is követte a versenyeket: 2004-ben jelent meg a *Retorika* az Osirisnél (jómagam, Adamik Tamás és Aczél Petra írtuk), majd 2010-ben megjelent szerkesztésében a *Retorikai lexikon* a Kalligramnál (ebben te is közreműködtél), 2013-ban publikáltam a *Klasszikus magyar retorika* című összefoglalásomat. *A magyar nyelv könyve* 2004-ben megjelent hetedik, átdolgozott és bővített kiadásába beépítettem egy retorikai fejezetet (az első kiadás 1991-ben jelent meg, a Trezor Kiadó tulajdonosának, az azóta elhunyt Benczik Vilmosnak a javaslatára; ma is hálás vagyok Rácz Endrének a lektorálásért). Úgy tudom, még használják a könyvet a tanítóképzőkben. Fontos megemlíteni, hogy kiadtuk az első hazai – még latin nyelvű – retorikát, Pécseli Király Imre retorikájának 1639-es, harmadik kiadását Constantinovitsné Vladár Zsuzsa fordításában. Jó lenne, ha kiadásra kerülne a többi latin nyelvű retorikánk is, meg néhány magyar nyelvű reprint kiadásban. Ez még az irodalomtörténészek számára is fontos volna, hiszen íróink az iskolában tanultak retorikát. Érdekességképpen megjegyzem, hogy *A magyar nyelv könyve* vitában született. Az akkori divatos tudomány a szövegtan volt, s a jászberényi képzőben a szövegtannal kezdődő tankönyvet akarták ránk erőltetni. Tiltakoztunk, mondván, hogy a kisebb nyelvi egységekkel, a hangtannal kell kezdeni (a tanítóknak a hangtannal nagyon tisztában kell lenniük). A minisztérium mind a két programot elfogadta: 1985-ben a miénk volt a budapesti program, s jegyzet formában meg is jelent. Ebből fejlesztettük ki azután *A magyar nyelv könyvét* 1991-ben.

Általános, középiskolai és a felsőoktatásban használatos nyelvtankönyvek sorát írtad. Manapság csak azt tartják jó tankönyvnek, amely „színes-szagos”, tele van képpel, ábrával, feladattal, játékkal, mondanám: hókuszpókusszal. Milyen a jó tankönyv?

Ez valóban fájdalmas pont az életemben. Az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet (OFI) tisztviselője néhány évvel ezelőtt azt nyilatkozta, hogy a mi nyelvtankönyveink a legjobbak. Címüket – engedéllyel – kölcsönöztem: *Édes anyanyelvünk*. Süllyesztöbe kerültek. Ez volt az *Integrált magyar nyelvi és*

irodalmi program. A nyelvtankönyvek anyagához mindig kapcsoltam irodalmi példákat, jó illusztrátorunk és jó szerkesztőnk volt. Nagyon fontosnak tartom a módszeres felépítést: a gyerekeket jó példaanyagon kell rávezetni az általánosításra, világosan megfogalmazni a szabályt, majd az elméleti tudás alapján gyakoroltatni, sőt folyamatosan ismételni. Tehát nem a vakvilágban találgatni. Nagyon fontos az ismétlés, mert a gyerekek felejtnek. A folyamatos ismétlést Lovásznétól tanultam, s először az ő tankönyveihez készítettem folyamatos gyakorlatokat. A Dinasztia Kiadónál fejlesztettem ki az általános iskolai tankönyveket, de a kiadó is megszűnt, s megszűnt a sokkönyvű világ is.

Eddig főleg a nyelvről, nyelvhez kapcsolódó jelenségekről, feladatokról beszélgettünk. De nagyon szeretsz olvasni. Folyamatosan reflektálsz irodalmi jelenségekre, hogy példát is mondjak, két olyan íróra, akik soha nem szerepelnek egy lapon: Wass Albertre, valamint Jókai Móra – róla, pontosabban a retorikájáról, nyelvről több könyvet is írtál. Kifejezted neheztelésedet, hogy az irodalmárok Gárdonyit kiszorítják. Ilyenkor melyik az erősebb nálad: az esztétikai vagy a nyelvi megközelítés? Illetve, hogy „korszerűen” mondjam: „a szöveg öröme”?

Nehéz erre a kérdésre válaszolni. Wass Albertet a kommunizmusban elhallgatták, nem is tudtunk róla. Nagy felfedezés volt a kilencvenes években, lelkesen elolvastam szinte minden művét, majd gyermekeinek írt könyveit, a *Tavak könyvét* és az *Erdők könyvét* felhasználtam a tankönyveimben, sőt ki is adtuk őket. Személyesen aláírt engedélyem van tőle (ma is őrzöm), hogy műveit felhasználhatom iskolai célra. 1998-ban San Antoniába utaztam egy olvasáskonferenciára. Wass Albert a közelben, az Astor Parkban lakott, s időpontot kaptam tőle május 8-ra, de tudjuk, hogy február 17-én meghalt. Találkoztam a harmadik feleségével, furcsa találkozás volt: az asszony büszke volt arra, hogy grófné, de fogalma sem volt a férje munkásságáról.

Végül egy nem túl egyszerű kérdés. Hogyan vélekedsz az elmúlt évtizedek magyar nyelvi-nyelvhasználati változásairól? Milyen irányban fejlődik a magyar nyelv? És ez vajon milyen feladatot ró – ha egyáltalán ró – a nyelvészekre, tanárookra?

Ez valóban nem egyszerű kérdés, pedig jómagam is megjelentettem két kis könyvecskét nyelvművelő írásokkal (*Az ősi szó nyomában*, 2020; *A gondolatokhoz odataláló nyelv*, 2020). Felhagytam velük, nem mintha nem volna mondanivalóm. A nyelvészek nem vonulhatnak el valamiféle elefántcsont-

toronyba, örködniük kell, a Magyar Nyelvőr folyóiratnak valóban vissza kell térnie eredeti feladatához, fel kellene élesztenie a kapcsolatát a tanárokkal. Talán jó volna, ha tanárok is írnának bele a mindennapi gondolataikról, megfigyeléseikről. Keveset tudunk róluk. Amikor a gimnáziumban tanítottam, volt a tanáriban egy polc, az igazgató mindig kitette az aktuális szakmai és módszertani folyóiratokat, és mi megvitattuk a tartalmukat. Nem tudom, most mi a helyzet. Kiszolgálja őket az internet?

A fiatalok beszéde érdekes. Minden probléma megfigyelhető ma is, amelyekre régebben felhívták a figyelmet: a zárt szájú, monoton beszéd, a hosszú hangok röviden ejtése, a hangsúlytalan szótagok kiejtése, a mondatvégek felkapása, kunkorítása, az *e* hangnak *a*-ba hajló képzése, régen Böbe baba beszédnek neveztük; gyakoriak a nonstop mondatok a nyilatkozatokban (ez Károly Sándor terminusa); gyakran olyan a nyilvános beszéd, ahogyan a Walter Ong által leírt elsődleges szóbeliség hangzik. A rádióbemondók beszéde viszont példamutatóan jó és szép, bár olykor a legjobbak is rövidítenek. Egyikük-másikuk nyekereg, no meg kissé orrhangzós, de ez nem olyan nagy baj. (Ferenczy Géza írta le 1962-ben éppen a Magyar Nyelvőrben a nyekergést. Főleg értelmiségi nők beszédére jellemző, hogy a mondatok vége felé leejtik a hangmagasságot, s valóban belevegyül beszédükbe egy kis zörej. Kissé fontoskodó a beszéd.) Az viszont feltűnő és bántó, hogy gyakran rosszul ejtik ki az idegen neveket, még a kultúrtörténeti nagyságok neveit is (Descartes, Victor Hugo). Az iskolában régebben sok fogalmazást írtak a tanárok. Felolvastatták őket, s ha gond volt, újraírtatták őket. Sokat kellett javítani, de megérte. Én annak idején a házi fogalmazásokat is javítottam, a trehány munkát újra megírtattam. Meg is volt az eredmény: az érettségien tizenhat jeles fogalmazás volt. A gondos szerkesztés hat az élőbeszédre, aki sokat ír, jobban beszél. Azt hiszem, valamiféle egyensúlyt kellene teremteni az okos, módszeres tanítás és a tesztelgetés között. Állítólag a tanárok tesztre tanítanak, teszteken gyakoroltatnak. Ez mindenképpen egyoldalú és – mondjuk ki – káros: mind a gyerekre, mind a tanárra nézve. Leépül a módszertani kultúra. De erről egy gyakorló tanárt kellene megkérdezni.

Retorikai publikációk

Az alábbi tájékoztatással egyrészt a retorika iránt érdeklődőknek szeretnék segíteni, másrészt tájékoztatni szeretném a közvéleményt az 1999-ben indult Kossuth-szónokverseny előadói és felkészítő tanárai körében folyó retorikai kutatásról. Az utóbbi két évtized hazai publikációira összpontosítok, a leg-

fontosabb régebbi és kortárs külföldi szakirodalomról is lehet bennük tájékozódni.

1. Klasszikusok magyarul. Az iskolázott emberek évszázadokon át tudtak görögül és latinul, eredetiben olvasták a klasszikusokat, még a reformkori nemzedék is. A helyzet megváltozott, ezért szükségessé vált a fordítások elkészítése. Ezt a nagy munkát Adamik Tamás, az ELTE Latin Tanszékének volt vezetője kezdte el, majd tanítványai segítségével folytatta.

Arisztotelész 1982. *Rétorika*. Fordította, a bevezetést és a jegyzeteket írta: Adamik Tamás. Gondolat Kiadó. Budapest. 2. kiadás: 1999, Telosz Kiadó.

Cicero, Marcus Tullius 2012. *Cicero összes retorikaelméleti művei*. Főszerkesztő: Adamik Tamás. Fordították és a jegyzeteket összeállították: Adamik Tamás, Csehy Zoltán, Gonda Attila, Kisdi Klára, Krupp József, Mezei Mónika, Polgár Anikó, Simon L. Zoltán. Kalligram Kiadó. Budapest.

Cicero, Quintus Tullius 2006. *Hogyan nyerjük meg a választásokat? A hivatalra pályázók kézikönyve*. Fordította: Nótári Tamás. Szerkesztette: Németh György. Lectum Kiadó. Szeged.

Cornificius 2008. *A szónoki mesterség. A C. Herenniusnak ajánlott retorika*. Fordította, utószóval és jegyzetekkel ellátta: Adamik Tamás. Magyar Könyvklub. Budapest.

Quintilianus, Marcus Fabius 2008. *Szónoklattan*. Szerk. Adamik Tamás. Fordította és a jegyzeteket összeállította: Adamik Tamás, Csehy Zoltán, Gonda Attila, Kopeczky Rita, Krupp József, Polgár Anikó, Simon L. Zoltán, Tordai Éva. Kalligram Kiadó. Pozsony.

Saresberiensis, Ioannes 2003. *Metalogicon*. Fordította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Adamik Tamás. Szent István Társulat. Budapest.

2. Latin nyelvű hazai retorikáink. Nagyon sok retorika született Európaszerte a protestantizmus jelentkezése után, a hitviták korában. 1612-ben jelent meg az első latin nyelvű retorikánk Pécseli Király Imre tollából. Elkészült az 1639. évi javított és bővített kiadásának magyar fordítása; jó volna, ha kézbe vehetnénk a többi latin nyelvű retorikánk magyar fordítását (nem sok van, felsorolásukat ld. az Osirisnál megjelent 2004-es *Retorikában*). A reformkorban még használták őket, minden bizonnyal hatottak a korabeli irodalmi művekre (feltáratlan a terület!).

Pécseli Király Imre 2017. *Bevezetés a retorikába két könyvben*. Fordította: Constantinovitsné Vladár Zsuzsa. A jegyzeteket készítette: Adamik Tamás, Adamikné Jászó Anna, Constantinovitsné Vladár Zsuzsa. Anyanyelvpolók Szövetsége – Trezor Kiadó. Budapest.

3. Külföldi retorikák fordításai. Azokat a műveket fordítottuk le, amelyeket sokat és eredményesen használtunk a retorika tanításában. Chaïm Perelman közismert állandó jelzője: a huszadik század Arisztotelésze. Ő a retorika újkori megújítója, asszisztensével, Lucie Olbrechts-Tytecával 1958-ban publikálta *Nouvelle Rhétorique*, azaz *Új retorika* című művét, amely valóban az új és egyetlen igazán új retorika. Ennek az alapműnek rövid változata *A retorika birodalma*, amelyet az 1977-ben megjelent francia eredetiből fordított le Major Hajnalka. Edward Corbett amerikai retorikus műve egy elemzés-gyűjtemény előszava. Ötvözi a retorikát és a poétikát, s pragmatikai kritikának nevezi a retorikát, mivel a hallgatóságra irányul. Martha Cooper szintén amerikai retorikus, könyve egyetemi hallgatóknak készült. Érdeme az, hogy összhangba hozza a klasszikus retorikát a modern retorikákkal, sőt a retorikával érintkező olyan diszciplínákkal is, mint például a pszicholingvisztika, a szociolingvisztika. Elemzéseit kiterjeszti a nem nyelvi művekre, például a filmre is.

Perelman, Chaim 2018. *A retorika birodalma. Retorika és érvelés*. Fordította: Major Hajnalka. Tinta Könyvkiadó (Az ékesszólás kiskönyvtára). Budapest.

Corbett, Edward P. J. 2012. Irodalmi művek retorikai elemzése. Fordította: A. Jászó Anna. In: *A retorikai elemzés*. Szerkesztette: Raácz Judit – Tóthfalussy Zsófia. ELTE BTK. Budapest. 83–98.

Cooper, Martha (közlés alatt). *A közéleti érvelés elemzése*. Fordította: Major Hajnalka.

4. Egy összefoglalás. Külföldön – elsősorban az USA-ban – több lexikon, enciklopédia és összefoglalás jelent meg a XX. század második felében. Mi sem maradhattunk le, ezért szerkesztettünk egy *Retorikai lexikont*. Természetesen hasonlít külföldi mintáihoz, tartalmazza a retorikai és a stilisztikai fogalmakat, ismerteti az egyes nemzetek retorikáinak történetét, a mérvadó retorikusok munkásságát. Újdonsága, hogy ismerteti a nagy szónokok tevékenységét is.

Retorikai lexikon 2010. Főszerkesztő: Adamik Tamás. Írták: Aczél Petra, Adamik Tamás, Balázs Géza, Bencze Lóránt, Benczik Vilmos, Boronkai Dóra, Hangay Zoltán, A. Jászó Anna, Jenei Teréz, Krupp József, Nemesi Attila László, Pethő József, Polgár Anikó, Simon L. Zoltán, Sztás Benedek. Kalligram Kiadó. Pozsony.

5. Mai retorikáink. Az ezredforduló után kiadott könyveket soroljuk fel. A klasszikusok fordítói és a lexikon munkatársai írták többségüket, tulajdonképpen hosszabb-rövidebb összefoglalások, tankönyvek.

- Aczél Petra 2001. *Retorika. A szóból épült gondolat. Gyakorlókönyv.* Krónika Nova. Budapest.
- Aczél Petra 2009. *Új retorika. Közélet, kommunikáció, kampány.* Kalligram Kiadó. Pozsony.
- Aczél Petra 2012. *Médiaretorika.* Magyar Mercurius. Budapest.
- Aczél Petra – Bencze Lóránt 2007. *Hatékony és meggyőzés a kommunikációban.* Budapest: L’Harmattan – Zsigmond Király Főiskola. Budapest.
- Adamik Tamás – A. Jászó Anna – Aczél Petra 2004. *Retorika.* Osiris Kiadó. Budapest.
- Adamik Tamás 1998. *Antik stíluselméletek. Gorgiasztól Augustinusig.* Seneca. Budapest.
- Adamikné Jászó Anna 2013. *Klasszikus magyar retorika. Argumentáció és stílus.* Holnap Kiadó. Budapest.
- Adamikné Jászó Anna 2016. *Jókai és a retorika.* Trezor Kiadó. Budapest.
- Adamikné Jászó Anna 2019. *Stilisztikai kisszótár. Szóképek, alakzatok és egyéb stílusesszék szótára.* Interkulturális Kutatások Kft. Budapest.
- Adamikné Jászó Anna 2020. *Retorikai kisszótár.* Interkulturális Kutatások Kft. Budapest.
- Adamikné Jászó Anna 2021. *Humor és retorika az irodalomtanításban. Az érvelés Humora Arany, Jókai, Gárdonyi és Móra műveiben.* Anyanyelvpolók Szövetsége – IKU. Budapest.
- Balázs Géza – Dede Éva 2021. *Agresszió és nyelvhasználat.* IKU. Budapest.
- Balázs Géza 2023. *Újmédia-kislexikon.* IKU. Budapest.
- Bolonyai Gábor 2004. *Antik szónoki gyakorlatok.* Typotex Kiadó. Budapest.
- Máthé Dénes 2006. *Retorika a bölcsészeti oktatásban.* Ábel Kiadó. Kolozsvár.
- Szathmári István 2004. *Stilisztikai lexikon. Stilisztikai fogalmak magyarázata szép-irodalmi példákkal szemléltetve.* Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Szathmári István (főszerk.) 2008. *Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve.* Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Thoroczky Miklósné 2011. *Beszédtechnikai gyakorlókönyv.* Holnap Kiadó. Budapest.
- Tremmel Flórián 2014. *Retorika és igazságszolgáltatás.* Dialog Campus Kiadó. Pécs.
- Wacha Imre 2011. *Nem csak szóból ért az ember. A nonverbális kommunikáció eszköztára.* Tinta Könyvkiadó. Budapest.

6. Az eddig megjelent retorikai disszertációk

- Major Hajnalka 2015. *Retorika és szövegalkotás.* ELTE Eötvös Kiadó – Takács Etel Pedagógiai Alapítvány (TEPA). Budapest.
- Deák-Sárosi László 2016. *A szimbolikus-retorikus film. Szóts, Jancsó, Huszár, Mundruczó, Tarr és a modernizmusok.* Magyar Napló. Budapest.

- Toma Kornélia 2018. *Mai fiatalok argumentációs kultúrája*. ELTE Eötvös Kiadó – Takács Etel Pedagógiai Alapítvány (TEPA). Budapest.
- Újszászi Bogár László 2019. *Győzz meg és uralkodj! A meggyőzés tudományának üzleti gyakorlata*. Kreatív Kontroll Kft. Budapest.
- Pölcz Ádám 2021, *A nyelv művelés retorikai gyökerei. A nyelvhelyesség retorika alapjainak hagyományáról*. MNYKNT–IKU. Budapest.

7. A régi-új retorika sorozat kötetei

A Kossuth-szónokversenyekhez kezdettől fogva kapcsolódtak tanulmánykötetek, amelyek a retorika egy részterületét dolgozzák fel (például a beszéd fajtákat, a beszéd részeket, a szónoki feladatokat). A kötet sorozat 2000 óta folyamatosan megjelenik, és nemcsak tudományos dokumentumként, hanem módszertani kiadványként is forgatható, hiszen a szónokversenyek helyzetjének és különdíjasainak beszédeit, valamint azok elemzését is tartalmazza a kötetek.

A régi-új retorika sorozat korábbi kötetei

- Adamikné Jászó Anna – Aczél Petra (szerk.) 2000. *A régi új retorika*. Trezor Kiadó. Budapest.
- Adamikné Jászó Anna – Aczél Petra (szerk.) 2001. *A szónoki beszéd részei és a beszéd fajták*. Trezor Kiadó. Budapest.
- Adamikné Jászó Anna – Aczél Petra (szerk.) 2002. *A klasszikus retorikai bizonyítás*. Trezor Kiadó. Budapest.
- Adamikné Jászó Anna – Aczél Petra (szerk.) 2003. *A modern retorikai bizonyítás*. Trezor Kiadó. Budapest.
- Adamikné Jászó Anna – Aczél Petra (szerk.) 2004. *Az élokúció: az alakzatok*. Trezor Kiadó. Budapest.
- Adamikné Jászó Anna – Aczél Petra (szerk.) 2005. *A szóképek és a szónoki beszéd*. Trezor Kiadó. Budapest.
- Adamikné Jászó Anna – Aczél Petra (szerk.) 2006. *A prózaritmus és a szónoki beszéd*. Trezor Kiadó. Budapest.
- Adamikné Jászó Anna – Aczél Petra (szerk.) 2007. *A memória és a szónoki beszéd*. Trezor Kiadó. Budapest.
- Adamikné Jászó Anna (szerk.) 2008. *Az előadásmód és a szónoki beszéd*. Trezor Kiadó. Budapest.
- Adamikné Jászó Anna (szerk.) 2009. *A testbeszéd és a szónoklat*. Trezor Kiadó. Budapest.
- Raátz Judit – Tóthfalussy Zsófia (szerk.) 2010. *A retorika és határtudományai*. Trezor Kiadó. Budapest.

- Raátz Judit – Tóthfalussy Zsófia (szerk.) 2011. *A filozófia és a szónoki beszéd*. Trezor Kiadó. Budapest.
- Raátz Judit – Tóthfalussy Zsófia (szerk.) 2012. *A retorikai elemzés*. ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Trezor Kiadó. Budapest.
- Raátz Judit – Tóthfalussy Zsófia (szerk.) 2013. *Az egyházi beszéd*. ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Trezor Kiadó. Budapest.
- Raátz Judit – Tóth Etelka (szerk.) 2014. *A politikai beszéd*. ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Trezor Kiadó. Budapest.
- Raátz Judit – Tóth Etelka (szerk.) 2015. *A bemutató beszéd*. ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Trezor Kiadó. Budapest.
- Hujber Szabolcs – Pölcz Ádám (szerk.) 2018. *Beszédnemek – nemek beszéde*. Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, ELTE TÓK Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszék. Budapest.
- Lócsi Tamás – Tóth M. Zsombor (szerk.) 2021. *A jövődő tükre. Retorika a gyakorlatban – gyakorlat a retorikában*. Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, ELTE TÓK Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszék. Budapest.
- Lócsi Tamás – Pölcz Ádám (szerk.) 2023. *A vita retorikája. Retorikai tanulmányok, a 2020-as és 2021-es szónokverseny beszédei*. Petőfi Kulturális Ügynökség. Budapest.

Balázs Géza

egyetemi tanár

Színház- és Filmművészeti Egyetem, Budapest

Partiumi Keresztény Egyetem

Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszék, Nagyvárad

E-mail: balazs.geza@szfe.hu

<https://orcid.org/0000-0003-3440-2959>